

Obraz Poľska v učebniciach geografie pre ZŠ v kontexte obsahovej analýzy

Alena MADZIKOVÁ

Abstract: *The paper deals with the representation of Poland in Slovak Geography textbooks for primary schools. Our attention is paid to the content analysis as one of the most frequent approaches to evaluating school textbooks. There are some results, which demonstrate the main features of image of Poland in recent Geography textbooks for primary schools and they will be compared and discussed in following study.*

Keywords: *Geography textbooks, image of country, Poland, content analysis, geographical education*

Úvod

Učebnice sú neoddeliteľnou súčasťou edukácie. Ich význam si osobitne uvedomujeme v časoch zmien a školských reforiem, keď sa spravidla v učebnicovej tvorbe presadzujú nové koncepcie a výraznejšie sa modernizuje obsah aj formálna úprava učebníc (aktuálne trendy v elektronizácii učebníc v slovenskom školstve). Z pohľadu výskumu predstavujú učebnice trvalý objekt štúdia, a to v rôznych kontextoch. V didaktike geografie sa predmetnej problematike v kontexte štruktúrnej analýzy venoval Wahla (1983), textovú obtiažnosť učebníc geografie skúmal Pluskal (1996), za významný prínos k hodnoteniu učebníc možno považovať aj tvorbu metodiky hodnotenia učebníc spracovanej v prostredí ŠPÚ, na ktorej participovala aj geografka M. Nogová (2004). Väčšiemu záujmu sa teší tvorba učebníc – v podmienkach slovenského školstva sa jej venujú autorské kolektívy geografov a učiteľov geografie, k najproduktívnejším patrí tím pod vedením Tolmáčiho. Aktuálne sa na tvorbe nových učebníc geografie podieľajú autorské kolektívy pod vedením Likavského, Ružeka, Tolmáčiho, Bizubovej. Z prostredia pedagogického výskumu učebníc sú veľmi inšpiratívne práce Průchu (1998), Knechta a Janíka (2008).

V súvislosti s riešením grantového projektu zameraného na geografické a geopolitické aspekty vzájomných vzťahov Slovenska a Poľska sme si ako parciálnu úlohu stanovili zistiť, ako je Poľsko prezentované v učebniciach geografie pre základné školy a ako sa jeho obraz menil za ostatných 50 rokov, ako aj zistiť, ktoré činitele tieto zmeny ovplyvňovali. Podnetom pre nás bola modelová štúdia autorov Hajdú, Paasi (1995), ktorí sa zaoberali analýzou meniaceho sa imidžu Fínska v maďarských učebniciach geografie v kontexte historického, politického a sociálneho vývoja.

Obsahová analýza učebníc ako predmet výskumu

Podľa Průchu (1998) sú obsahové aspekty učebníc analyzované z rôznych stanovísk, ktoré v podstate možno rozdeliť na dve hlavné reprezentácie – mikroanalýzy a makroanalýzy obsahu učebníc. Našu pozornosť upriamime na makroanalýzu, ktorej podstatou je posudzovanie celkových vlastností obsahu učebníc, ako aj jeho efektov vo vzdelávaní. V obsahu učebníc sú obsiahnuté dve základné dimenzie, ktoré tvorí vecný a ideový obsah (Průcha, 1998, s. 80). Kým vecný obsah je didaktickou transformáciou najnovších odborných poznatkov príslušného vedného odboru alebo odboru praktickej činnosti a vychádza z kurikula pre daný predmet, ideový obsah nie je tak explicitne vyjadrený, ale má významnú úlohu v tvorbe postojov, hodnotení, mentálnych máp užívateľov učebníc.

V súvislosti s rozvojom európskej dimenzie vo vzdelávaní sa od 90. rokov 20. storočia venuje pozornosť obsahu učebníc a spôsobom prezentácie o iných európskych štátoch. V tomto kontexte je koncipovaná aj štúdia Průchu (1998) o znalostiach a postojoch českých žiakov vo vzťahu k Holandsku. Okrem obsahovej analýzy učebníc zemepisu, dejepisu a občianskej výchovy je štúdia doplnená aj dotazníkovým prieskumom na zistenie vedomostí a postojov žiakov a rozhovormi so žiakmi aj učiteľmi.

Aj v didaktike geografie existuje viacero výskumov, v ktorých sa autori zaoberali obsahovou analýzou učebníc geografie so zameraním na obraz vybraného štátu (európskeho), v učebniciach geografie iného štátu v historickom priereze.

Hajdú, Paasi (1995) skúmali obraz Fínska v maďarských učebniciach geografie od 19. storočia až do polovice 90. rokov 20. storočia. Okrem mnohých zaujímavých zistení poukazujú aj na prepojenosť obsahu učebníc geografie so štátnou ideológiou a v závislosti od toho zdôrazňujú potrebu analyzovať obsahy textov v učebniciach geografie v ich sociálnom, politickom a historickom kontexte.

Zsilincsar (2002) analyzoval zmeny obrazu Slovenska vo vybraných rakúskych učebniciach geografie od 60. rokov 20. storočia a konštatoval vysokú mieru „zotrvačnosti“ obsahov; najmä v učebniciach po roku 1990 sa nezohľadňovali spoločensko-politické a ekonomické zmeny v slovenskej spoločnosti. To naznačuje, že závislosť učebníc od ideologickej a politickej orientácie konkrétnej krajiny nie je len historickou záležitosťou a netýka sa len bývalých socialistických štátov. Výsledky tejto štúdie ukazujú, že stereotypy o iných krajinách reálne existujú aj v demokratických štátoch a podieľajú sa na utváraní nežiaducich predstáv a postojov žiakov k nim.

Aj keď nemožno absolutizovať tvrdenie, že vnímanie štátov a regiónov je jednoznačne ovplyvnené len obsahom výučby (v materiálnej podobe aj obsahom učebnicových textov), pretože do tohto obrazu vstupujú aj ďalšie činitele, ako sú vlastná skúsenosť, vplyv médií, rodinné vplyvy a pod., podiel geografického vzdelávania je významný – v žiadnom inom predmete sa žiaci v takej komplexnej podobe nestretávajú s charakteristikou iných štátov ako v geografii.

Obraz Poľska v učebniciach geografie pre ZŠ

Využitím obsahovej analýzy učebníc geografie pre základné školy na Slovensku sme sa zamerali na prezentáciu Poľska v textovej aj mimotextovej zložke učebnice, pričom sme sledovali kvantitu, kvalitu aj kontexty prezentovaných informácií. V prvej fáze nášho výskumu analyzujeme učebnice používané vo výučbe od 90. rokov. V ďalšej etape sa budeme venovať komparatívnej analýze, v rámci ktorej budeme porovnávať obsah učiva o Poľsku v učebniciach zemepisu používaných v našich školách v období od 50. rokov do konca 80. rokov.

V prvej etape boli analyzované učebnice geografie v základných školách z 90. rokov, ktoré sú v súčasnosti postupne nahrádzané novými učebnicami v súvislosti s prebiehajúcou kurikulárnou reformou. Učivo o Poľsku bolo súčasťou regionálnej geografie Európy v 6. ročníku a ešte aj v súčasnosti je súčasťou regionálnej geografie vybraných oblastí sveta v 9. ročníku ZŠ. Autormi učebníc pre tieto ročníky sú Zaťková a kol., resp. Tolmáči a kol.

Poľsko bolo pre žiakov 6. ročníka z hľadiska geografickej polohy prezentované ako súčasť strednej Európy, jeden zo 7 štátov tohto regiónu. Samostatnej téme Poľsko predchádza všeobecná geografická charakteristika strednej Európy. Poľsku boli v učebnici venované 3 strany. Štruktúra témy je didakticky prepracovaná a učivo je rozdelené na výkladový text (približne 2 strany), úlohy na prácu s mapou a medzipredmetové vzťahy pred výkladovým textom, cvičenie za výkladovým textom. Z mimotextových zložiek sú zastúpené 2 obrázky z Krakova a Varšavy, jedna politická mapa a jedna schéma s typmi prírodných krajín v Poľsku. V priestore marginálií sú umiestnené ďalšie úlohy pre žiakov alebo rozširujúce učivo. V štruktúre výkladového textu sú odlišným typom písma zdôraznené hlavné pojmy: výhodná geografická poloha, povrch (nížiny, pahorkatiny, Tatry, ľadovce, mnoho jazier), podnebie, povodie dvoch najväčších riek – Visly a Odry, priplavy, pôdy (borovicové lesy), orná pôda, pestovanie obilnín – raž, zemiaky, cukrová repa, hovädzí dobytok, ošípané, rybolov; obyvateľstvo, najhustejšie osídlený J a JZ, zamestnanosť obyvateľstva v službách a priemysle, poľnohospodárstve; ložiská nerastných surovín v južných oblastiach – čierne a hnedé uhlie, olovnato-zinkové a medené rudy, kamenná soľ, siera; strojárstvo, hutníctvo, chemické závody, textilná výroba – Lodž, cukrovarníctvo, najdôležitejšie priemyselné oblasti Horné a Dolné Sliezske, Katovice, konurbácia, nepriaznivý vplyv na životné prostredie, Nowa Huta, Krakov, Vroclav, Poznaň; hlavné mesto Varšava, železničná a námorná doprava, prístavy Štetín, Gdansk, Gdynia; ochrana prírody – veľký počet národných parkov; Poľská republika je priemyselno-poľnohospodársky štát.

Výber obsahu je obrazom prístupu autorov k regionálnej geografii a k spôsobu prezentácie geografie regiónov a štátov. Veľká pozornosť je venovaná ekonomicko-geografickým pomerom, pomerne malý priestor je vymedzený pre fyzicko-geografickú charakteristiku, aj keď jej doplnenie možno nájsť v úlohách na prácu s mapou. Veľmi stručný je text venovaný obyvateľstvu a sociálnym podmienkam, životnému štýlu, zmienky o kultúre a jej prejavoch sú len okrajové. Vo výkladovom texte nie sú zahr-

nuté ani informácie o politicko-geografických súvislostiach – štátne zriadenie, zahraničná politika a postavenie Poľska v Európe a vo svete. Nie je zdôraznená ani vzájomná susedná poloha Slovenska a Poľska a vzťahy medzi oboma štátmi. Obraz Poľska je dosť schematický, na jednej strane mu nemožno uprieť systémovosť (v zmysle Hettnerovej schémy), na druhej strane je značne vzdialený od obrazu Poľska zo skúseností detí (atraktivity cestovného ruchu, obchod v Poľsku, migrácie Poliakov po svete), čo znižuje jeho vplyv na motiváciu žiakov v ďalšom poznávaní Poľska. Je však odrazom nastavenia priorít v učebnicovej tvorbe (aj geografie) v období, v ktorom bol text napísaný.

Z hľadiska pojmovej náročnosti možno text považovať za primerane náročný, s výnimkou názvov sídiel, ktoré môžu spôsobovať ťažkosti žiakom pri učení, pretože sú pre nich väčšinou nové.

V učebnici pre 9. ročník je Poľsko začlenené do tematického celku vybraných oblastí a regiónov sveta, konkrétne do oblasti štátov Slovensko, Poľsko, Maďarsko, Česká republika. Celá téma zaberá 6 strán. Poľsko je tu prezentované jednak v rámci celej oblasti (v texte často používané označenie stredná Európa, čo však nekorešponduje s vymedzením strednej Európy v 6. ročníku) pri zdôrazňovaní faktov a špecifik v humánno-geografickej charakteristike oblasti, ale aj ako samostatný štát pri opise sídelnej a hospodárskej štruktúry. Text je pomerne rozsiahly a z didaktického hľadiska má isté rezervy (málo prehľadný, vnútorne nedostatočne členený, informačne veľmi nasýtený, chýba rozdelenie na základné a rozširujúce učivo v súlade s kurikulárnymi dokumentami), avšak do obsahu vnáša také prvky, ktoré prezentácii Poľska dávajú nový rozmer (migrácie obyvateľstva po II. sv. vojne, Poľsko ako štát s vysokým podielom rímskych katolíkov, hustá sieť veľkých miest, rozvinutá železničná sieť s vysokými prepravnými výkonomi). Sú v ňom obsiahnuté aj politické a historické fakty (zmeny územia a hraníc Poľska, Visegrádska dohoda; niektoré fakty sú vzhľadom na rok vydania učebnice neaktuálne – napr. snaha štátov oblasti vrátane Poľska o vstup do NATO a EÚ). Veľká pozornosť je venovaná obyvateľstvu, jeho pohybu, vývoju aj štruktúre (vrátane vzdelanostnej a religióznej štruktúry). Časťami sídelná a hospodárska štruktúra je obsah najvýraznejšie prepojený s obsahom v učebnici pre 6. ročník s doplnením a rozšírením niektorých faktov. V značne redukovanej obrazovej zložke nemá Poľsko zastúpenie.

Záver

Obraz Poľska v učebniciach zemepisu pre základné školy používaných v 90. rokoch odráža prístupy autorov ku konštruovaniu učiva a ich preferencie vo výbere informácií a faktov. Kým v učebniciach pre 6. ročník sa uplatňuje systémový prístup v geografickej charakteristike štátov (vrátane Poľska) s istými preferenciami k ekonomicko-geografickým faktom, v učebniciach pre 9. ročník autorský kolektív uprednostňuje zdôrazňovanie tak spoločných ako aj špecifických črt Poľska ako jedného zo 4 stredo-európskych štátov s dôrazom na populačno-geografické a sídelno-geografické fakty a súvislosti. Obe dva prístupy sa však istým spôsobom (po stránke prístupu aj faktami) dopĺňajú. Celkovo je však obraz Poľska pomerne statický, absentujú informácie o zmenách, ich príčinách, smerovaní. Nízke zastúpenie má v učive fyzickogeografická charakteristika Poľska so zdôraznením jej špecifik, ako aj politicko-geografické fakty, napr. vzájomné susedstvo Slovenska a Poľska a súvislosti s tým spojené (slovensko-poľské vzťahy, blízkosť kultúr a pod.).

V ďalšej etape nášho výskumu sa budeme snažiť zistiť, ako sa rôznosť prístupov autorov prenášala do konštrukcie obrazu Poľska v starších učebniciach geografie z obdobia 50. až 80. rokov používaných v základných školách na Slovensku a akým zmenám podliehala prezentácia tohto štátu v kontexte historických a politických udalostí.

Literatúra

- HAJDÚ, U., PAASI, A., 1995: The changing representations of Finland in geographical texts in Hungary: a contextual analysis. In: Fennia, 173:1, 33-51.
- KNECHT, P., JANÍK, T. a kol., 2008: Učebnice z pohľadu pedagogického výskumu. Brno, Paido.
- NOGOVÁ, M., 2004: Princípy hodnotenia kvality učebníc s aplikáciou na učebnice zemepisu a geografie v základných a stredných školách. In: Geografia, 12, č. 4, 161-163.
- PLUSKAL, M., 1996: Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů. In: Pedagogika, 46, č.1, 62-76.
- PRŮCHA, J., 1998: Učebnice: teorie a analýzy edukačního média. Brno, Paido.
- TOLMÁČI, L., a kol., 1999: Zemepis 9. Svet na prelome tisícročí. Bratislava, C.K.H. Vydavateľstvo Poľana.

- WAHLA, A., 1983: Strukturní složky učebnic geografie. Praha, SPN.
ZAŤKOVÁ, M., BREZOVSKÁ, J., DURMISOVÁ, A., 2002: Zemepis 6, 1. časť. 4. aktualizované a doplnené vydanie. Bratislava, OG - vydavateľstvo Poľana.
ZSILLINCŠAR, W., 2002: Slovakia as a topic in Austrian secondary school study books of geography. In: Geografické informácie 7, Nitra, 320-333.

Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0177/10 „Slovensko a Poľsko – geopolitické, politologické, historické a humánnogeografické súvislosti“ (vedúci projektu prof. RNDr. R. Ištók, PhD.).

The Image of Poland in the Geography Textbooks for Primary Schools in the Context of Content Analysis

Alena MADZIKOVÁ

***Summary:** Textbooks are an inseparable part of education. We particularly notice their importance in the time of changes and school reforms, when in the textbook production new concepts are usually promoted and their content and formal layout is distinctively modernised (current trends in electronization of textbooks in Slovakian education). From the viewpoint of research, textbooks are stable object of study in various contexts. In connection with research grant project aimed at the geographical and geopolitical aspects of mutual relations of Slovakia and Poland, we have set as a partial task, to find out how the image of Poland is presented in the textbooks for primary schools, how has the image been changed for the past 50 years and we also try to trace the factors that have been influencing the changes. The impulse for this research was a model study of Hajdú and Passi (1995), who were analysing the changing image of Finland in Hungarian geography textbooks in the context of historical, political and social development. According to Průcha (1998), content aspects of textbooks are analysed from various viewpoints, which can be in fact divided in two main representations – microanalyses and macroanalyses of textbook content. We will focus our attention on the macroanalysis, substantial part of which is an assessment of overall content characteristics of the textbooks as well as its effects in education. Using the content analysis of the geography textbooks for primary schools in Slovakia, we aimed at the presentation of Poland in the textual part of the textbook, while studying quantity, quality and contexts of presented information. We were interested in the kind of information that can students learn about Poland from the textbooks. In the first phase of our research we analyse textbooks used in education from 90's, which we compare with geography textbooks used in our schools from 50's to 80's.*

Image of Poland in the geography textbooks for primary schools used in 90's reflects authors' approaches towards the construction of curriculum and their preferences of chosen information and facts. While in the textbooks for the 6th grade a systematic approach in geographic characteristic of the states (including Poland) is applied, the collective of authors in the textbooks for the 9th grade inclines towards economical-geographical information, emphasising social as well as other specific characteristics of Poland, as one of four Central-European states with an accent on demogeographical and settlement geographical facts and connections. However, both approaches are in a way (from the aspect of approach and facts) complementing each other. Generally, the image of Poland is though rather static, with an absence of information about changes and their causes or about government. Physical-geographical characteristic of Poland is of low representation in the curriculum, without the emphasis on its specifics as well as political-geographical information. Beyond the focus of the authors is the fact of mutual neighbourhood of Slovakia and Poland and things connected with that (Slovak-Polish relations, proximity of cultures etc.).

Adresa autora:

PaedDr. Alena Madziková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja
Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita
Ul. 17. novembra 1, 081 016 Prešov
alena.madzikova@unipo.sk